

бъди много красива да се харесваш непременно,
твърде горда да не живееш за другите.

Бъди много тъжна със собственото си страдание,
да не отидеш някога да тешиш, който страдала,
а целомъдрена да водиш тъпата, която бърза.

И стой равнодушна, докато около твоето тяло,
вместо китни и разкошни дрехи,
витаят само кълба тайнствена мъгла.

(Превод: Ангел Тонов)

БЪЛГАРИЯ В ЛИТЕРАТУРАТА НА ИТАЛИАНСКИ И ЛАТИНСКИ ЕЗИК ПРЕЗ XVII ВЕК

НЕВЕНА ПИСИНОВА

Във Ватиканската библиотека, сред Кодексите, които съдържат главно документи из архива и писмено наследство на Джовани Пастрицио, на гърба на 15-и лист в „Codice Borgiano Latino 747“ се натъкнахме на една кратка бележка, много изследяла и трудно четлива, написана от ръката на Пастрицио, която гласи: „Mauro Orbin de Slavo, in Pesaro in foglio, 1601“¹.

Става дума за историческото съчинение на бенедиктинския абат, дубровничанина Мавро Орбини, публикувано в Пезаро в 1601 г. и озаглавено „Царството на славяните“². В този първи опит да се даде една универсална картина на историята на славяните в рамките на едно-единствено произведение всъщност по-обширно е разгледана историята на южните славяни — сърбохървати и българи. Отдавна е известно каква голяма роля е изиграло това произведение за развитието на южнославянската историография³. Поради това интересите на изследователите му като че ли се изразяват все в тази насока и у нас то се посочва и проучва, като се набляга преди всичко на значението му като извор на Паисиевата история⁴. Но в действителност историята на Орбини има много по-голяма заслуга и нейното влияние се е разпростряло и извън пределите на южнославянския свят. Ако на нея се погледне в светлината на общоевропейския културен контекст на епохата, ще се види колко по-голямо е нейното значение за България.

Мавро Орбини е първият писател, който разглежда историята на южните славяни през очите и с методите на западните хуманисти. Написана на италиански език⁵, историята на Орбини е достъпно четиво

¹ В „Inventarium codicum manuscriptorum Borgianorum“ тази бележка е указана погрешно и непълно: „Marino Orbin de slavo, 1601.“ Явно е, че при прочитането името на дубровнишкия историограф е объркано с името на неговия съгражданин дон Марино Орбини, умрял на 12 януари 1687 г. като секретар на републиката.

² По-подробни сведения за автора и произведението му могат да се видят у: М. Пантич. Мавро Орбин — Живот и рад. публикувано като предговор на: Мавро Орбини. Кралство словена. Белград, 1968, с. XI—CVIII; Н. Радойичич. Српска историја Мавра Орбинија, Белград, 1950; Н. Драгова. Мавро Орбини и българските историци през XVIII век, предговор към: Мавро Орбини. Царството на славяните. С., 1983; A. Cronia. Il Regno degli Slavi di Mauro Orbin (1601) e la Istorija slavonobolgarskaja del monaco Paisi (1762). Roma, 1940; N. Pissinova. Il Regno degli Slavi di Mauro Orbin (Alcune manifestazioni della lingua italiana nei paesi Balcanici nel sec. XVII). — In: Balcanica, Roma, 1984, 1, pp. 59—80.

³ Срв. Н. Радойичич. Цит. съч.; М. Пантич. Цит. съч.; Р. Самарджич. Кралство словена. Словена у развитку српске историографије, предговор към: Мавро Орбини. Кралство Словена. Цит. съч., СХ—СXXXVI; Б. Пенев. История на новата българска литература. Т. I. С., 1976; Н. Драгова. Цит. съч.; Н. Писинова. Цит. съч.; И. Н. Голенищев-Кутузов. Итальянское возрождение и славянские литературы XVI—XVII веков. М., 1963.

⁴ По-подробни изследвания на този въпрос са посветили: Б. Пенев. Цит. съч., и А. Кроника. Цит. съч.

⁵ Ние вече сме разгледали другаде въпроса за избора на италианския език като най-пригодното изразно средство за възвеличаването на славянския род и за изразяването на „славизма“ на автора. Срв. Н. Писинова. Цит. съч.

за цяла образована Европа. И именно по този начин тя привлича любопитството и любознателността на европейския читател и го запознава по-подробно с историята на славяните, като приковава вниманието му и върху българите и тяхната история⁶ и следователно ги популяризира и засилва интереса към тях. И ако българите започват все по-често да се появяват в книжнината на епохата, то главната заслуга за това се пада на дон Мавро. Неговата славянска история обаче никога не би могла да предизвика такъв интерес и да има такъв широк отзвук, ако не се включваше в италианската литература. Зашото всъщност този „славянски манифест в барокосв стил“, както я определи Волман⁷, е плод на италианската култура. И въпреки че книгата на Орбини е изляло пропята от славянски дух и от всеки неин ред лъха любовта към славяните и желанието те да бъдат възвеличени, тя е италианско произведение, което по структура и форма носи явните белези на барока, но е свързано и с традициите на ренесансовата историография. Именно благодарение на своя италиански характер и на това, че е един от многобройните представители на италианската култура, тогава все още водеща в Европа, произведението на Орбини не остава незабелязано.

Освен това книгата на дон Мавро се появява в един много благоприятен за нея момент. За нейното бързо и лесно възприемане са спомогнали немало и общите настроения на епохата. От втората половина на XVI в. в Италия се пробужда интерес към славяните, който започва да се разпростира, като обзема и княжеските дворове⁸. Така започват да достигат сведения за славяните не само чрез дейността на Контрареформацията, но и от различни други източници. Това е периодът, в който започват да се появяват в Италия и първите речници и граматики на славянски език. Достатъчно е да припомним, че в 1595 г. Фауст Вранчич (Веранино) публикува във Венеция своя прочут „*Dictionarium quinque nobilissimarum Europae linguarum: latinae, italicae, germanicae, dalmaticae et hungaricae*“⁹. С други думи, славяните започват да представляват един от обектите на интересите на италианското общество. А като прибавим, че славянската тема се включва много уместно в предпочитанията на епохата към непознатото, необикновеното, чудноватото и екзотичното, се вижда колко навременна е появата на Орбиниевата книга в един културен климат, подготвен да я приеме. Според нас само в такава светлина може да се обясни успехът на „Царството на славяните“. Въпреки всичките си слабости и несвършенства и въпреки забраната на църквата, която само две години след публикуването ѝ я включва в Индекса на забранените книги¹⁰, тази книга се превръща в „авторитет“ за историята на славяните. И всички, които след това са започвали да пишат за славяните, неминуемо са се обръщали към нея, така че присъствието на Мавро Орбини се чувства във всички следващи историографски произведения, които пряко или косвено засягат този въпрос. Под влиянието на Мавро Орбини следващите историографи на славяните отделят повече или по-малко внимание и на историята на българите.

Преди да преминем към преглед на следващите историографски произведения на XVII в., написани на италиански и латински език, в които се засяга и българската история, искаме да се спрем и на още един факт, който говори за нестихващия интерес към историческото съчинение на дон Мавро и през следващите векове. „Царството на славяните“ не е претърпяло следващи издания вероятно поради забраната на църквата. В замаяна на това обаче през XVIII в. то е било превеждано. Освен известния руски превод на Сава Рагузански, предназначен изключително за православните славяни, Орбиниевият текст е бил преведен и на латински от хърватския йезуит Джоре Баряктарий¹¹. Този латински превод е бил направен твърде вероятно за нуждите на католическия свят с цел всички онези, които не знаят италиански, да могат да се запознаят с книгата. Не бива да се забравя, че той се появява именно в епохата, когато италианският език е загубил вече своя престиж на език на културата на ренесансова Европа и е отстъпил мястото си на френския, докато латинският все още отстоява правата си. Тази латинска версия на „Царството на славяните“ не е била отпечатана, а е била разпространявана и четена чрез множество каллиграфски преписи. След едно заглъхване през XIX в., в наши дни в славяноезичните страни отново се наблюдава едно възраждане на интереса към историческото съчинение на дон Мавро. Така през 1968 г. е публикуван сърбохърватският му превод, озаглавен „Кралство словена“, а в 1983 г. „Царството на славяните“ излиза в превод на български език, в който е застъпена главна частта, посветена на историята на България.

⁶ В „Царството на славяните“ българската история обхваща от с. 397 до с. 473.

⁷ Срв. „Сборник отговори на въпроси по литературоведението“. М., 1958, с. 67.

⁸ По-подробни сведения могат да се видят у: A. Cronia. La conoscenza del mondo slavo in Italia. Padova, 1958.

⁹ За различните издания на славянски език в Италия през този период вж. A. Cronia. Per la storia della slavistica in Italia. Zara, 1933.

¹⁰ „Donec delerentur haereticorum nomina“.

¹¹ За този превод вж. Т. М а т и ч. Баряктариев латински превод Орбинијева il Regno degli Slavi. — В: Исторически сборник, III, 1950, 193—197.

Само четири години след излизането на книгата на Орбини един друг дубровничанин, Джакомо ди Пьетро Лукари, публикува във Венеция пак на италиански език един историографски труд, озаглавен „Cospio distretto degli Annali di Ragusa“ („Подробно изложение на анализите на Рагуза“)¹², посветен на историята на Дубровник. И в него също е отделено място на една част от българската история. За Лукари един от основните източници е била Орбиниевата история. Безспорно двамата автори са се познавали, но дали между тях е съществувало някакво сътрудничество, не можем да знаем. От това, което самият Орбини съобщава на с. 203 в книгата си, ни става известно, че той е бил в течение на подготовянето на „Анализите“ и че е оценявал високо Лукаревия труд¹³.

През 1623 г. издателят Джакомо Сарчина отпечатва във Венеция един обемист том на италиански език, озаглавен „Anfiteatro di Europa“ („Амфитеатър на Европа“), който изглежда скоро бива забравен и днес е вече почти съвсем непознат. На тази книга ние попаднахме по една щастлива случайност във връзка с други наши изследвания, без да подозираме, че тя ще се окаже ценен принос към разглеждания проблем. Това е последният труд на Джовани Николо Дольони, произхождащ от видна фамилия от Белуно, починал в 1629 г. на 81-годишна възраст¹⁴. Дольони е автор на над 15 исторически произведения, повечето от които се отнасят до историята на Венеция. По думите на автора „Амфитеатърът“ е написан с цел читателят да може да научи всичко, което пожелае, за европейските страни¹⁵. В частта, посветена на южните славяни, в която са много явни следите от Орбини, една отделна глава е посветена на българската история със заглавие „За България и нейните владетели“. Дори и от един бегъл поглед върху нея се вижда, че тя не е нищо друго освен едно сбито резюме на Орбиниевата история. Интересно е да отбележим между другото, че макар на други места Дольони да цитира Мавро Орбини, то при историята на България той изглежда е забравил да спомене този свой основен източник. Освен това очевидно е и че Дольони взема дори цели параграфи от Орбини, като понякога нанася само съвсем леки поправки в стила. Но така или иначе се вижда как българската история става достояние на все по-голям кръг читатели в Италия и Западна Европа.

Джовани Лучо (Луций) си е послужил с Орбиниевия текст за своя латински превод на Дуклянския летопис, който той публикува в Амстердам през 1666 г., включен в произведението „De regno Dalmatiae et Croatiae libri sex“.

„Царството на славяните“ е един от основните източници и за Дю Канж — както за неговата „Historia Byzantina duplici commentario illustrata“, издадена в 1680 г., така главно и за труда му, посветен на историята на южните славяни, издаден след смъртта му в 1746 г. със заглавие „Illyricum Vetus et novum, sive historia regnorum Dalmatiae, Croatiae, Slavoniae, Bosniae, atque Bulgariae, completissimus accessionibus aucta atque a primis temporibus usque ad nostram, continuata aetatem“.

Не по-малко силно влияние на Орбини се чувствава и в дисертацията на Себастиано Долчи „De] illyricae linguae vetustate et amplitudine“, излязла във Венеция в 1754 г.

Но влиянието на книгата на Мавро Орбини вероятно не се е ограничило само в произведенията с историографски характер. През 1638 г. се прави опит, макар и не много блестящ, да се облече „Царството на славяните“ в поетична форма. Вдъхновен от произведението на Орбини, Мартино Роза, францисканец, професор по теология¹⁶, публикува в Мадрид негова версифицирана парафраза на латински език под назван „Breve compendium nationis gloriosae totius linguae illyricae. . .“ Изглежда обаче, че именно историята на България, включена в Орбиниевото съчинение, е привлякла особено силно вниманието на италианските писатели. Така например не без основание се предполага, че за написването на поемата си „Покръстената България“ Франческо Брачолони (1566—1645) е имал и примера на историческото произведение на дон Мавро¹⁷.

¹² Книгата, публикувана в 1605 г., е посветена на съятия Марино Бобали, на когото и Мавро Орбини е посветил своя труд. За мецената Бобали вж. М. Пантич. Цит. съч.; Н. Драгова. Цит. съч.; Н. Писенова. Цит. съч.

¹³ „... ma ormai darò fine all'Origine di Rausa, le cose e i successi della quale il curioso lettore potrà particolarmente vedere appresso gli Annali di Giacomo di Piero Luccari gentilhuomo Rauseo; li quali (credo) egli frà breve mandarà in luce.“

¹⁴ Почти всички биографични данни за Дольони, които могат да се извлекат единствено от местни библиографски справочници за XVIII и XIX в., включващи авторите от Венеция и Белуно, са почерпани от предговора, написан от самия Дольони към „Амфитеатър на Европа“.

¹⁵ Срв. Дж. Н. Дольони. Цит. съч. — В: Посвещение на дожа на Венеция Антонио Приули.

¹⁶ За него вж. Venenutus Rode. Necrologium Fratrum Minorum de Observantia provinciae S. Francisci Ragusii, Ad Claras Aqua (Quaracchi), 1914.

¹⁷ Срв. A. Cronia. La conoscenza del mondo slavo in Italia. Цит. съч., с. 280.

В 1939 г., публикувана първо на български език¹⁸, а след това преиздадена на английски¹⁹, излиза една статия на видния византолог Апри Грегоар, озаглавена „Българският произход на Шекспировата „Буря“, която за жалост изглежда не е обрнала необходимото внимание. В нея авторът се стреми да достигне до първоначалния и най-далечен източник на Шекспировата драма. Още в 1907 г. Густав Бекер²⁰ доказва, че нито „Хубавата Сидея“ (1618) на Яков Айрер, нито „Зимни нощи“ (1609—1610) на испанеца Антонио де Есклава се били изворът на „Буря“, както дълго време се е смятало, а че и трите произведения зависят от един и същ общ оригинален източник. Грегоар, позовавайки се и на едно писмено свидетелство относно „Буря“, оставено от поета Колинз де Чичестер²¹, предполага, че този общ източник е бил някоя италианска новела от епохата, но вероятно тя е скоро забравена и до днес остава непозната. На основата на подробен и убедителен анализ той стига до заключението, че основните елементи на фабулата на италианската новела са съставени от въздуващия и увлекателен разказ за любовта на Косара, дъщерята на цар Самуил, към княза на Дукля, красивия и благороден Иван Владимир, пленник на Самуил. Този разказ, от който по предположението на Грегоар анонимният автор се е вдъхновил, е включен в Дуклянския летопис. А единственият източник, от който този анонимен автор е могъл да се запознае с Летописа, не може да бъде друг освен „Царството на славяните“ на Мавро Орбини. И наистина Орбини първи публикува Летописа, като го превежда на италиански²². Една много привлекателна хипотеза и същевременно твърде приемлива, ако се има предвид, че славяните вече са били един от обектите на извения интерес на епохата към чудноватото и странното и ако я свържем с отзвука на Орбиниевата книга в тогавашната култура. Една хипотеза, която заслужава да ѝ бъдат посветени за в бъдеще по-задълбочени проучвания от страна на италианисти и шекспироведи. И ако тази предполагаема италианска новела, вдъхновена от „Царството на славяните“, наистина е съществувала, то нейното появяване би трябвало да се търси в периода между 1601 г., т. е. публикуването на Орбиниевата книга, и 1605 г., датата на смъртта на Айрер. И ако се окаже, че тя е основният източник на „Буря“, една от най-хубавите Шекспирови драми, то тогава влиянието на Мавро Орбини и чрез него — присъствието на българите в културата на епохата — са много по-значителни, отколкото се смята днес.

Като оставаме все в сферата на хипотезите, смятаме, че чрез едно внимателно проучване на италианската новелистична книжнина от оная епоха може би биха могли да се открият и други следи на вдъхновение от различни епизоди от българската история, проникнали чрез „Царството на славяните“ на дон Мавро Орбини.

ЕДНО ИТАЛИАНСКО СПИСАНИЕ ЗА БЪЛГАРСКАТА ЛИТЕРАТУРА

ИВАН МАТЕВ

През април 1984 г. в библиотеката на Римския университет попаднах на списанието „Ривиста ди култура“ („Списание за култура“). Това списание, включващо разделите литература, наука, изкуство, излиза през 20-те и 30-те години в Рим и играе важна роля в българо-италианските литературни и културни взаимоотношения в периода между двете световни войни. В обемист том с инвентарен номер 20 453, върху чийто служебен печат ясно личи надписът „Институт по философия и филология „Слава“, са подвързани два свитъка — мартенската и априлската книжка на споменатото списание от 1925 г. Те са обединени под общото заглавие „Поети българи“ („Български поети“).

¹⁸ Вж. сп. „Родина“, С., 1939, кн. II, с. 5—22.

¹⁹ Вж. „Studies in Philology“, 1940, кн. XXXVII, 236—256.

²⁰ G. Becker. Jahrbuch der deutschen Schakespeare Gesellschaft, 1907, 155—168.

²¹ Първият, който обръща внимание на това свидетелство, е историкът на английската литература Томас Уортън (1728—1790).

²² За историята на Косара срв. М. Орбини. Цит. съч., с. 222.